

Dette værk er downloadet fra Slægtsforskernes Bibliotek

Slægtsforskernes Bibliotek drives af foreningen Danske Slægtsforskere. Det er et privat special-bibliotek med værker, der er en del af vores fælles kulturarv omfattende slægts-, lokal- og personalhistorie.

Støt Slægtsforskernes Bibliotek – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug. Videre publicering og distribution uden for husstanden er ulovlig.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT

UDGIVET AF HISTORISK SAMFUND FOR SØNDERJYLLAND
ved H. Neumann, Christian Stenz og W. Christiansen

INDHOLD:

N. Petersen-Høkelbjerg:
Arbejder- og Bonderådene

August F. Schmidt:
Fra Sydslesvigs sagnverden

Henning Heilesen:
En dansk Sydslesvig-præst for 100 år siden

Olav Christensen:
Bagermester Georg Wandschneider

Sønderjysk månedsskrifts ekspedition:
Viceskoleinspektør W. Christiansen, Brorsonsvej 37, Tønder
Museumsinspektør H. Neumanns adresse er: Åstrupvej, Haderslev
Overlærer Chr. Stenz' adresse er: Tøndervej 173, Åbenrå

Vestkysten

Syd- og Vestjyllands største dagblad

A. Nielsen & Co. A/S

Nykøbing Falster

A-S Faxe Kalkbrud

Frederiksholms Kanal 16

Telefon Minerva 7500

Jordbrugskalk

90% kulsur kalk i varen, som den leveres, 100% passerer 3 mm sigte

Lolland-Falsters Folketidende

Stiftets største blad

Nykøbing F.

Pindstrup Mosebrug

SAVVÆRK OG EMBALLAGEFABRIK

Telefon Pindstrup 13 og 18

Graasten
Andelsslagteri

Aktieselskabet

Varde Bank

Filialer og kontorer
over hele Sydvestjylland

Læs

Dannevirke

Sønderjyllands ældste blad

Windfeld-Hansens

Bomuldsspinderi A/S

VEJLE

ANDELSBANKEN

Haderslev

Aabenraa

MAMMEN *specialsåmaskiner*

VILMO *kunstgødningspredere*

GYRO og EXTI *kværne*

GYRO *kuledækkere*

GYRO *frontlæssere*

GYRO *roeoptagere*

GYRO *centrifugalspredere*

GYRO *kaffemøller*

A-S GYRO . SKIVE

Telefon 1500

Arbejder- og Bonderådene

En af den tyske novemberrevolutions foreteelser

Af N. Petersen-Høkkelbjerg

Medens der er skrevet og fortalt meget om afstemningstiden og genforeningen i 1920, er der — så vidt mig bekendt — ikke opbevaret ret meget om begivenhederne herhjemme under den tyske novemberrevolution i 1918. Der er fortalt om marinesoldaten, der prøvede på at gøre Als til republik, og forhenværende byrådsmedlem Ferdinand Zimmermann, Haderslev, har i dagbladet »Sønderjyden« fortalt om oplevelser i forbindelse med oprettelsen af soldaterråd i Haderslev. Men om arbejder- og bonderådene i Haderslev amt foreligger der vistnok kun få eller måske slet ingen optegnelser, og selv om arbejder- og bonderådene ikke kom til at »skrive historie« af betydning for amt og by, kan det dog måske være af interesse at erfare lidt om denne »organisation«, der udsprang af den tyske revolution. Det, jeg kan fortælle, bliver kun egne oplevelser, men til støtte af min hukommelse har jeg amtsbonderådets forhandlingsprotokol, der blev ført af mig, og som stadig er i min besiddelse. Jeg havde dengang mit hjem i Høkkelbjerg ved den daværende grænse, og jeg vendte hjem fra verdenskrigen den 18. november 1918 og sagde dermed farvel til den tyske uniform, som jeg havde båret i mere end syv år i træk.

Valgt ind i bonde- og arbejderråd

Høkkelbjerg hørte dengang til Tårning kommune, og jeg husker, at det var nu afdøde gårdejer Chr. Juhl, Tårning, gamle Chr. Finnemanns svigersøn, der overtalte mig til at lade mig indvælge i det lokale bonde- og arbejderråd. I samme forbindelse blev jeg udnævnt til stedfortrædende kommuneforstander.

Det var hovedkuls efter syv års fravær straks at blive indvalgt i kommunens arbejder- og bonderåd, men det blev ikke ved det. Der skulle også foretages valg af amtsbonderåd, og det blev jeg også indvalgt i. Daværende kredsmand (amtsrådsmedlem) Nis Thuesen, Høgsgård, Skovrup, valgtes til amtsbonderådets formand og jeg til dets sekretær.

En mødeprotokol

Som sekretær førte jeg en protokol, der stadig er i min besiddelse, og i det følgende kan jeg støtte mig til protokollen. Selve protokollen har jeg ført i det tyske sprog, men de hektograferede meddelelser, vi sendte ud til de lokale bonderåd (og som der endnu er enkelte tilbage af), har jeg

skrevet på dansk. Hvorfor protokollen blev ført på tysk, erindrings jeg ikke, men det har vel nok været, fordi kredsrådet med landråd, friherre Löw von und zu Steinfurth i spidsen og kredsudvalget ingenlunde var sat ud af spillet, hvilket også vil fremgå af det efterfølgende.

Landråd von Löw var den sidste i rækken af de prøjsiske landråder, der mellem 1864 og 1920 var sat i spidsen for Haderslev amt, og hans »regeringstid« faldt i en for befolkningen vanskelig tid (verdenskrigen 1914–18), men han viste forståelse for den nordslesvigske befolkning, og han blev derfor den eneste af de skiftende landråder i Haderslev amt, som den danske befolkning mindes med venlige tanker.

Først efter at kredsbonderådet var valgt, og efter at Nis Thuesen, Skovrup, og N. Petersen-Høkkelbjerg var valgt til henholdsvis formand og sekretær, anskaffedes ovenomtalt forhandlingsprotokol, og det første møde, der omtales i protokollen, holdtes i Nis Juhls store sal i Haderslev den 20. januar 1919.

Forhandlinger i Kiel

Af protokollen fremgår, at Haderslev amts bonderåd til mødet i Nis Juhls sal havde indbudt to repræsentanter for hvert af de kommunale arbejder- og bonderåd i Haderslev amt. Gårdejer Niels Schmidt, Glasergård, åbnede mødet, og N. Petersen-Høkkelbjerg aflagde beretning om en forhandling i Kiel, som Niels Schmidt og N. Petersen-Høkkelbjerg havde deltaget i som repræsentanter for Haderslev amt. Her – i Kiel – var Niels Schmidt blevet valgt til medlem af det øverste forretningsudvalg (Vollzugsrat) for provinsen Slesvig-Holsten. N. Petersen-Høkkelbjerg gengav den tale, som regeringspræsidentens tilforordnede, Eduard Adler, holdt på Kiel-mødet om arbejder- og bonderådernes sammensætning og virke, og sluttelig talte han om de lokale bonderåds pligter og rettigheder og udtalte blandt andet:

Arbejder- og bonderådene må sørge for, at afleveringspligten overholdes. Men de må også varetage landbrugets interesser, så landbrugserhvervet og dermed dets avlsmuligheder ikke lider skade. For at afleveringspligten kan efterkommes, må vi sørge for en retfærdig prisregulering, så de varer, landbruget må aflevere, betales med en antagelig pris, dog uden at levnedsmidlerne fordyres. En vis kontrol med mellemhandelen er derfor også nødvendig.

Under påfølgende drøftelse blev der taget beslutning om aflevering af kartofler til Haderslev by.

En beskyldning mod den nordslesvigske befolkning for mangelfuld aflevering af levnedsmidler tilbagevistes. Det fremhævedes, at den nordslesvigske befolkning altid har gjort sin pligt, også med hensyn til at aflevere så meget som muligt.

Protest mod aflevering af kreaturer

Den 19. februar 1919 havde amtsbonderådet indbudt til et møde på Schrøders hotel i Gram, hvortil Haderslev vesteramts arbejder- og bonderåd havde sendt delegerede.

Mødet åbnedes af formanden, Nis Thuesen, som derefter talte om de store afleveringen af kreaturer og de vanskeligheder, disse afleveringer medførte.

Forsamlingen vedtog derefter enstemmigt følgende udtalelse, som skulle tilstilles provinsens øverste bonderåd (her gengivet i oversættelse):

Arbejder- og bonderådene i Haderslev vesteramt, forsamlede til møde i Gram den 19. februar 1919, har besluttet at standse afleveringen af kreaturer, da vi på grundlag af en meddelelse i »Landwirtschaftliches Wochenblatt für Schleswig-Holstein Nr. 7« om, at afleveringsmængden er nedsat med 60–66²/₃ procent, må antage, at Haderslev amt er for hårdt belastet. Vi kræver adgang til at se kreaturhandelsforbundets fordelingslister og nægter også at efterkomme krav om yderligere afleveringer, indtil der er gennemført en retfærdig prisforhøjelse, så kreaturopdrætterne kan aflevere uden tab. Vi kræver for bedste vare 1,50 mark pr. pund og for ringere vare 1,40 mark pr. pund.

Vi vil medvirke til afleveringen af de resterende rationer, men modsætter os krav om yderligere afleveringer, så længe priserne ikke er regulerede.

Det bemærkes yderligere, at flere kommuner har afleveret flere kreaturer, end kommunen var forpligtet til, uden at det overskydende antal kreaturer er blevet godskrevet kommunen.

Sluttelig bemyndigede forsamlingen amtsbonderådets forretningsudvalg til at forhandle med forretningsudvalgene i Åbenrå og Sønderborg amter med vedtagelse af tilsvarende protester for øje.

Efter vedtagelsen af resolutionen talte N. Petersen-Høkkelbjerg om aflevering af korn og kartofler. Han opfordrede især til aflevering af kartofler og brødkorn. Der ville i nær fremtid blive gennemført en kreatur- og kornmåling, så man kunne danne sig et skøn over, hvad der endnu kunne afleveres.

Dagen efter mødet i Gram, den 20. februar 1919, holdtes et tilsvarende møde på Harmonien i Haderslev, hvor Haderslev østeramts bonderåd var repræsenterede. Her talte N. Petersen-Høkkelbjerg om aflevering af kartofler og korn, og Nis Thuesen talte om kreaturafleveringerne. Protesten fra Gram blev derefter enstemmigt vedtaget.

Forståelig vilje mod afleveringerne

Det var ikke noget under, at de nordslesvigske landmænd holdt igen med hensyn til aflevering af kreaturer. Som det var nu, måtte de sælge for

mark, hvorimod de kunne regne med betaling i kroner, hvis de kunne vente med at sælge, til kronemønten var indført som gældende betalingsmiddel.

Men på et møde i provinsbonderådet i Kiel, som Niels Schmidt, Glasergård, og N. Petersen-Høkkelbjerg deltog i, hævdede Eduard Adler, at de nordslesvigske distrikter i Slesvig-Holsten, og det ville i virkeligheden sige Haderslev amt, var 10.000 kreaturer bagefter med leveringerne, og han slog i bordet og truede med at ville hente kreaturerne med magt; han ville sende os militær på halsen, hvis vi ikke afleverede godvilligt.

Da Niels Schmidt og N. Petersen-Høkkelbjerg kom hjem fra mødet, orienterede de formanden (Nis Thuesen) om truslerne fra Kiel, og en forhandling, som Nis Thuesen havde med landråden, resulterede i, at N. Petersen-Høkkelbjerg udstyredes med fuldmagt til at udtage kreaturer i amtets kommuner. Kreaturkommissionær N. Madsen, Haderslev, var et af de få mennesker, der havde bil til sin rådighed, og Madsen og Petersen-Høkkelbjerg kørte i den følgende tid dag efter dag rundt i amtet for at få lidt gang i afleveringerne.

Når de kom til en kommune, opsøgte de formanden for de lokale bonderåd og forklarede ham det betimelige i aflevering af så mange kreaturer, at vi kunne undgå at få Adlers militær på halsen. Det endte altid med, at vi i al fordragelighed fik et eller to kreaturer i hver kommune, alt efter kommunernes – eller kvægbesætningernes – størrelse, og der blev aldrig tale om tvangsaflevering.

Bonderåd og »spartakister«

Mens alt dette foregik, havde spartakisterne i Haderslev (en udvækst af krigstidens »Spartacusbund« i Tyskland) oprettet et tolvmandsråd, og vi fik snart følelsen af, at disse yderliggående venstresocialister ikke netop så med blide øjne på bonderådets protest mod aflevering af kreaturer. En skønne dag sendte tolvmandsrådet amtsbonderådet – eller kredsbonderådet, som det jo hed – en indbydelse til en forhandling. Kredsbonderådet var ved forhandlingen repræsenteret af Niels Schmidt, Glasergård, Johan Raun, Vandling, L. Schmidt, Gramby, Karl Beukel, Lønt, og N. Petersen-Høkkelbjerg.

Det var med blandede følelser, vi gik til forhandling med tolvmandsrådet, hvis interesser var helt andre end vore, men resultatet af forhandlingen var langt over forventning.

Vi forklarede tolvmandsrådet, at de kreaturafleveringer, vi kunne præstere for eksempel til storbyen Hamborg, ville være som en dråbe i havet, og gennemtvang Kiel sit krav om store afleveringer sydpå, ville det gå ud over afleveringerne til Haderslev. Hvis tolvmandsrådet derimod ville støtte bonderådets protest mod afleveringer sydpå, skulle bonderådet på sin side nok sørge for, at Haderslev by ikke kom til at savne levnedsmidler. Ha-

derslev kunne godt få et kreatur om dagen, og det skulle hverken skorte på kartofler eller brødkorn.

Mødet resulterede i vedtagelse af nedenstående resolution, der blev underskrevet af Carl Hansen som formand for tolvmandsrådet og af N. Petersen-Høkkelbjerg som repræsentant for Haderslev amts bonderåd:

»Tolvmandsrådet og kredsbonderådet, forsamlet til møde i Haderslev den 30. juli, protesterer på det bestemteste imod, at der udføres kvæg af Haderslev kreds, da Haderslev by og kreds ikke har del i levnedsmiddelforsyningen sydpå og derfor har brug for alt, hvad kredsen kan producere.

Ligeledes opfordrer tolvmandsrådet og kredsbonderådet til, at de 90 pfennig, som af kommunerne skulle efterbetales, fordeles på hele kredsens skatteydende befolkning.

Tolvmandsrådet og kredsbonderådet kræver udstedelse af forbud imod yderligere kvægudførsel af kredsen.

Der klages over, at landkommunerne, og især de større stationsbyer, ikke får fornødent kød anvist. Kredsudvalget anmodes om at sørge for en ligelig fordeling.

På tolvmandsudvalgets vegne:
Hansen.

På kredsbonderådets vegne:
N. Petersen-Høkkelbjerg.«

Resolutionen tilstilledes kredsudvalget (amtsrådsudvalget).

Ingen interesse for Nordslesvig

Den 2. august 1919 er der igen møde i provinsbonderådet i Kiel, hvor Haderslev-kredsens bonderåd repræsenteres af Niels Schmidt, Glasergård, Johan Raun, Vandling, L. Lauesen, Favervrå, L. Schmidt, Gramby, og N. Petersen-Høkkelbjerg.

I forhandlingsprotokollen hedder det kort og godt om mødet:

Der behandlede spørgsmål, der havde liden eller slet ingen interesse for de nordlige kredse af Nordslesvig, der snart vil blive afstået til Danmark.

Den 13. oktober 1919 holdt kredsbonderådet dog et nyt møde i Haderslev. Det var i anledning af kvægudskrivningerne af 1. oktober.

Kredsbonderådet – hedder det i protokollen – nægter at gå med til de store afleveringer sydpå. Man vil aflevere til Flensborg by, såfremt Flensborg vil gå med til at betale kredstilskuddet på 90 pfennig pr. pund. Kredsudvalget (amtsrådsudvalget) påstod, at man umuligt ville kunne få Flensborg til at gå med til en sådan betaling, men kredsbonderådet besluttede alligevel at træde i forhandling med Flensborg.

Den 21. oktober bemyndigedes kreaturkommissionær N. Madsen og N. Petersen-Høkkelbjerg til at køre til Flensborg for at forhandle med Flensborgs kommunale myndigheder. Resultatet af denne forhandling blev, at Flensborg by gik med til at betale de omhandlede 90 pfennig pr. pund.

Forhandlinger om prisreguleringer

Den 17. november 1919 — fremgår det af protokollen — var delegerede fra Haderslev østeramt indkaldt til møde på Harmonien i Haderslev for at tage stilling til en resolution, der var vedtaget i vesteramtet.

N. Petersen-Høkkelbjerg oplæste resolutionen, og efter en forhandling vedtoges følgende udtalelse:

»Undertegnede medlemmer af arbejder- og bonderåd i 48 kommuner i Haderslev østeramt tilslutter sig vesteramtets resolution og ønsker at medvirke til, at differencen mellem højestepris og dagspris på kreaturer pålægges hele amtets skattepligtige befolkning med tilbagevirkende kraft til 1. oktober. Der må øves skarp kontrol med slagtere og mellemhandlere, så disse ikke kan opnå urimelige fortjenester. Vi vil under alle omstændigheder anse det som vor pligt at fortsætte leveringerne til Haderslev by og amt.

Der nedsattes et udvalg, bestående af Johan Raun, Vandling, Karl Beukel, Lønt, Jørgen Petersen, Sommersted, P. Frederiksen, Anderup, og N. Petersen-Høkkelbjerg.

Udvalget bemyndiges til at søge gennemført en forhøjelse af smørprisen, idet man derved også mente at kunne imødegå sortbørshandelen på den mest virksomme måde.

Ovennævnte udvalg forhandlede derefter med delegerede fra Haderslev vesteramt, og i fællesskab optog man forhandlinger med kredsudvalget. Da disse forhandlinger imidlertid var resultatløse, enedes repræsentanterne for øster- og vesteramt om følgende henvendelse til Haderslev kreds dag:

»Undertegnede repræsentanter for landbefolkningen i Haderslev kreds andrager efter vedtagelser i Gram og Haderslev og efter forhandlinger med Haderslev kredsudvalg om, at den difference, der opstår ved oprettholdelse af højestepris, og som under de nuværende forhold bæres af landbefolkningen alene, pålægges hele amtets skatteydende befolkning.

Kredsudvalget har hævdet, at amtet umuligt kan bære byrderne af en sådan ordning. Vi hævder, at amtet allerede nu bærer disse byrder, kun er det nu landbefolkningen, der er ene om at bære dem. Bliver vort andragende imødekommet, vil det betyde en retfærdig fordeling af byrderne. Imødekommelse af vort krav vil betyde den eneste sikre løsning af levnedsmiddelproblemet.

Haderslev, den 17. november 1919.

N. Petersen-Høkkelbjerg, Niels Schmidt, Glasergård, Hans A. Schmidt, Arnum, Johan G. D. Raun, Vandling, Jørgen J. Petersen, Sommersted, Hans Petersen, Gramby, T. Stauning-Jensen, Rejsby, P. Frederiksen, Anderup.«

Det sidste møde, der er omtalt i protokollen, holdtes på Missionshotellet i Haderslev den 15. december 1919. Kredsbonderådet havde her indbudt til en forhandling om regulering af smør- og mælkeleveringerne til Haders-

lev by, og kredsbonderådet var repræsenteret af Nis Thuesen, Skovrup, Johan Raun, Vandling, Karl Beukel, Lønt, L. Schmidt, Gramby, og N. Petersen-Høkkelbjerg. Der valgtes en række mejeribestyrere til reguleringen af smør- og mælkeleveringerne, hedder det kort og godt i forhandlingsprotokollen.

Meddelelser til de lokale bonderåd

Foruden en afskrift af Eduard Adlers tale ved provinsbonderådets møde i Kiel: »Retningslinier for bonderådernes arbejde«, og en afskrift af den på dansk affattede udtalelse, som tolvmandsrådet og kredsbonderådet enedes om, gemmer jeg endnu et par af de håndskrevne, hektograferede meddelelser, som jeg på kredsbonderådets vegne sendte ud til de kommunale bonderåd i amtet.

Den ene af disse har følgende ordlyd:

»Vi har fået meddelelse om, at Haderslev kreds kun har brødkorn til 5. juni, og at det derfor var nødvendigt at foretage revision. Vagtmesteren skal revidere i de enkelte kommuner, og vi har så fundet det rigtigst, at **han ledsages af et medlem af kommunens bonderåd**. Vi anmoder bonde- og arbejderrådet om at foretage revision på ovennævnte måde, såsnart vagtmesteren kommer. Hvad der findes af brødkorn ud over den tilladte ration må afleveres; vi kan ikke vente hjælp fra Berlin. Som brødkorn regnes hvede, rug og byg.

På kredsbonderådets vegne.

N. Petersen-Høkkelbjerg, den 22. maj 1919.«

Den anden af disse meddelelser har følgende ordlyd:

»Kredsudvalget har, som meddelt i bladene, besluttet, at priserne på kød fra udsalgsstederne ikke må overstige 4,80 mark for pundet for skært kød og 4,50 mark for pundet for suppekød. For at disse priser kan overholdes, anmodes arbejder- og bonderådet om at virke hen til, at kvæget, som sælges til slagtning inden for kredsen, ikke betales med mere end 2,20 mark for pundet (levende vægt).

Denne henvendelse til bonderådene må ikke meddeles offentligheden.

På kredsbonderådets vegne.

N. Petersen-Høkkelbjerg, den 23. juni 1919.«

Fra Sydslesvigs sagnverden

Af August F. Schmidt

(fortsat fra s. 208)

I kirkerne troede man, det spøgede om natten, og ikke enhver var dristig ved at gå ind i en kirke efter mørkets frembrud. Nogle mænd i *Karlum*

(Kær herred) væddede derfor engang om, hvem der turde gå ind i kirken om natten og med et lys i hånden. En af dem ville nok; næste aften kl. 11 (kl. 23) skulle han så hente en genstand på kirkens alter. Denne aften gik en af mændene op i kirken med et hvidt lagen og satte sig der med det hvide stykke tøj over sig. Så kom manden med sin lygte, han fik straks øje på den hvide skikkelse og blev angst. Så skyndte han sig hen efter genstanden på alteret, og da han gik tilbage, kom den hvide skikkelse efter ham. Han vendte sig om for at værge sig, og hvis ikke to andre mænd havde været i nærheden, havde han slået »spøgelset« ihjel.⁹

En noget tilsvarende beretning forefindes fra Sønder Løgum sogn. Her havde nogle folk bildt en dreng ind, at der i Sanden mellem Sdr. Løgum og Vimmersbøl sad en trolld. Drengen var ikke bange, men en af mændene tog en kohud med hornene på over hovedet. Drengen kom, og trolden trådte frem. »Det er lige dig, æ skal have fat på«, sagde drengen, og æ troll måtte løbe.¹⁰

Spøgelser og genfærd, der kunne gå omkring og kyse folk, kunne *manes ned* i jorden af præsten, der havde gået i den sorte skole. I talrige sagn berettes det endvidere, at en pæl blev drevet gennem den nedmanede, så han ikke kunne flytte sig fra stedet. Ifølge traditionen blev der således rammet en pæl gennem brodermorderen kong Abels ligkiste, da han efter at have drevet spøgeri i Slesvig domkirke 1252 blev sænket ned i en sump i Pølskov nær ved Gottorp.¹¹

Fra nutidsoverleveringen oplyses, at en *manepæl* førhen var at finde i Medelby præstegårdslade (Kær herred). Man vogtede sig for at røre den.¹² Et genfærd må altså være blevet nedmanet her. På Pebersmark ved Ladelund blev en mand nedmanet med en pæl igennem sig. Det var i laden, han blev sat fast. Denne mand sad efter sin begravelse hjemme i kakkellovnskrogen. En karl stødte immer mod pælen, når han fodrede heste. En dag rokkede han ved pælen for at få den bort, men nede i jorden råbte det: »Rok op, rok op!« Karlen tog en spade og slog pælen mere fast.¹³ – På papirsmøllen sønden for Flensborg blev en enke nedmanet i 1830'erne, »det er ikke længere siden«, sagde meddeleren Peter Høyem, Almind, til Evald Tang Kristensen. Enken gjorde sådant postyr, at de ikke kunne lave papir; det var rent galt med maskineriet. Så tog en præst sig det på, der hed *Volqvarth*. Han sagde en nat til sin kusk, om han ville køre for ham, og det gjorde han. De kørte så ud på en mark, og der lagde præsten hånden på hans skulder og sagde: »Du må ikke køre, inden jeg kommer ...« Der kom flere og ruskede både i heste og vogn og gjorde, som de ville vælte den, men han blev holdende. Endelig kom præsten, stod op på vognen og sagde: »Det var en streng tur«, og så lagde han hånden på hans skulder og sagde: »Kør nu i Jesu navn.« Så kørte de. »Da jeg kom til Flensborg og skulle være kobbersmedesvend, spurgte jeg mesterens kone, hvor den mølle var, og hun ville da have at vide, hvor jeg havde hørt den

historie. Jeg svarede, at den havde jeg hørt hjemme. Så fortalte hun mig, at der var en daglejer i byen, som i sin tid havde været kusk hos den præst, der havde manet genfærdet, og han kørte også for ham den nat.«¹⁴

Fra slesvigegnen er optegnet flere sagn om kong Abel, der ikke kunne få fred i sin grav, men i mørket drev sin *vilde jagt*, fulgt af sorte, halsende hunde. Sagnet om kong Abel er blevet knyttet til flere herremænd. Den ene af disse, junker Wolf von der Wisch, der 1640 besad Lytjenhorn, omtales i nogle optegnelser som boende på Fresenhavn (Læk sogn). Han var en meget ond herre, og alle bønderne måtte trælle for ham. Hvis de ikke kom tidligt nok, blev de sat på en hest med lodder ved benene, eller også blev de lagt på en bænk, som stod ved en gloende ovn. Når han var ude at ride, red han så stærkt, at hundene ved hans side spyttede ild; thi det var vilde rovdyr, han havde med. Ridder Wolf er malet på en væg, som man hverken kan kalke, male eller tapetsere, uden at billedet alligevel kommer frem igen. Han har ikke fundet ro i sin grav; thi han jager endnu på Fresenhavn med hundene ved sin side.¹⁵

I en optegnelse benævnes han junker Rud til Fresenhavn. Han havde mange jægere og mænd. Var nogle opsætsige, skød han dem. En dag stod to piger i køkkenet, og den ene lo, da han gik igennem. Da han troede, det var ad ham hun lo, lod han hende binde til kakkelovnen. Han kom ind til en kone i Karlum, som svøbte sit barn. Han kastede det ud til hundene. »Det kommer vel ikke an på en luseunge,« sagde han. Junker Rud, der var så rig, at kongen ikke kunne betale ham, blev ædt op af lus og fik sin grav i en eng ved Fresenhavn. Han ønskede sig den evige jagt.¹⁶ Et så slet menneske var naturligvis fredløs til evig tid, og hans onde minde har levet til nutiden i engens folkeoverlevering.

Underjordiske og nisser hørte til folketroens og sagndigtningens faste stok. Der mentes således at bo underjordiske eller bjergfolk i en høj pold på Goldelund mark (Hjoldelund sogn) efter Lilholm til. Meddelerens oldefar (bedstefar) fortalte, at der kom en ridder langs å de lav, da de underjordiske her på Goldelund mark var ved at kærne. Ridderen bad om lidt kærnemælk at drikke. Så kom der en af de små med kærnemælk i et guldbæger. Ridderen så jo nok, hvad bægeret bestod af, og han gav så hesten af sporerne og red derfra. Så vrælede de små efter Enben, som var den, der kunne løbe stærkest. Han kom ham ålти nærer. Ridderen blev bange og smed guldbægeret fra sig. Der kom en plet på æ hest af æ kærnemælk, og det brændte geliks æ hår af, og der kom intet hår mere, men ridderen kom godt nok hjem. »Æ troer, min oldfar selv troede det,« sluttede meddeleren sin beretning.¹⁷

Om nisser haves følgende beretning fra Karlum præstegård, hvor meddelerens fader havde tjent. De havde der sådan en gammeldags stor sal, som kun blev fejlet hver lørdag. Derefter blev der strøet frisk sand på gulvet, og så blev døren lukket af, og aldrig nogen kom nu derind før

søndag morgen, men så opholdt familien sig også der inde om søndagen. De havde dog aldrig nogen rigtig fornøjelse af at have strøet det kønne sand og gjort det så pynteligt, for sandet var hver søndag morgen så overtrådt af ene bitte små nissefødder. Mange af de små spor var helt tydelige, og det så ud, som det hele var overtrippet. Min fader har mange gange set de spor, og har tit fortalt om det. Det var min tante, der var præstefrue i gården, og hun sagde: »Lad os gøre noget for, at det kan være pænt, vi skal nok få fred her, når blot vi forstår det.« De satte også nymalket mælk og grød der op hver lørdag aften, og på den måde blev der ved at være ro. De fandt en gang en bitte rød nissehue, som min fader siger, at han har haft i hånden mange gange, og den gemte de som et minde om nisserne. Om det så var præsten selv, var han vis på, at nisserne havde været der og han sagde, at de forsvandt under store sten, der lå i køkkenet foran skorstenen. Samme præst ligger begravet på Burkal kirkegård.¹⁸

Om *uretferdigt skel* forekommer der fra Danmark mange sagn. Folk, der på uret vis havde tilegnet sig jord, gik igen. Der var o. 1820 en polak, Ernfried Norowski, som var kromand i Bilskov (Oversø sogn). I en strid om en kobbel jord ville han sværge på, at det var hans jord, han stod på. Han havde jord i sine træsko. Han druknede sig nede i Peter Clausens eng. Siden sagde man, at heste var bange der.¹⁹

Synske folk, hvoraf der var adskillige førhen, kunne se begivenheder, der endnu ikke havde fundet sted. En bonde i Havrup (Hanved sogn) sagde inden sin død, at han kunne se dem, der bar hans lig ud af huset. »Vi troede på dette område ham for en stor del,« føjede meddelelsen til. En i 1926 80-årig forhenværende gårdmand, Jens Nikolaj Andresen, født i Vedding, havde en onkels broder, der var synsk, især om natten. Han kunne se brudeskaren og ligskaren. Han ville helst se de sidste; thi brudeskarer opførte sig så latterlige.²⁰

Nedgravede skatte blev der talt meget om i gamle tider. Således skulle der være en skat begravet ved et hus mellem Goldelund og Risborg (Hjoldelund sogn).²¹ Huset kaldtes Bysens kalgård, hvilket vel må forstås således, at det lå ved byens kalgård.

Ildebrande kunne være hensat i træer, stenkamre fra oldtiden m. v. Så længe man ikke fældede brandtræet, eller stenen med den fastsatte brand ikke blev kløvet, var der ingen fare for ildebrand. Kr. P. Tychsens moder fortalte, at det hus, de boede i, var hensat i en stenledpæl. I tordenvejre var Tychsens moder derfor aldrig bange. En farende svend satte senere ild på huset.²² I en have i Ellum ligger der en stor sten; når den bliver flyttet, skal nabogården brænde.²³

Indenfor folkeoverleveringen træffer man ofte på oplysninger om gamle *tingsteder*. Traditionen om de fordums retstilstande kan tit være rigtig nok og derfor værd at standse ved. Således fortalte i 1906 den historisk kyndige meddelelse Karl Adersen, Lydersholm ved Tønder, til E. Tang

Kristensen, at Ebbe Detlefsens bedstefader fra Leksgård i Karlum sogn havde været med til at tage *galgen* ned. Den stod på galgepolden mellem Leksgård og Sønder Løgum, og på samme sted var Ebbes fader senere med til at sætte stenen, hvorpå der på den ene side står: Kjær Herreds Rettersted, og på den anden: Richtstätte der Kaarharde. Da de gravede stenen ned, fandt de menneskeben af henrettede eller hængte. En kone, som havde myrdet sin mand, blev hængt i galgen og begravet på stedet. Hun havde hjemme syd for Læk. Om én til vidste man var begravet der.²⁴

Om *kerige* fra nyere tid er der også nogle sagn, hvad man bl. a. erfarer af Helge Noe-Nygaards sagnværk, side 191 ff. Her er nr. 267 et sagn om svenskerne i Østerby (Medelby sogn). Hertil kan føjes en kortfattet optegnelse, som jeg nedskrev i 1926 i Østerby. I denne oplyses det, at en bonde, Hans Hansen i Østerby, skød efter svenskerne, som så flygtede op til polden ved nævnte by. – Jørgen Boy Højer fik i 1907 sagnet fortalt således: I Østerby levede endnu et enkelt minde fra kosaktiden. På deres strejftog var kosakkerne også kommet til Østerby, og en flok af dem ville ind at plyndre i et hus. En behjertet mand lagde sig da med en bøsse bag et dige lige overfor huset, og, idet han lod bøssepipen pege frem, råbte han et tordnende: »Feuer!« Kosakkerne mente, det var et kommandoråb, der lød til en hel afdeling, og galopperede i huj og hast ud af byen.²⁵ Hos Noe-Nygaard (nr. 267) er det svenskere, sagnet fortæller om. Kosakkerne var her 1813. De kan i overleveringen være blevet forvekslede med polakker og brandenburgere fra 1659. Da traditionen om den krigerske begivenhed i Østerby har været levende i folkets minde gennem tiderne, er det ikke umuligt, at vi her har beretningen om en virkelig tildragelse, der med lidt usikkerhed i enkelthederne er blevet fortalt slægt efter slægt til ind i vort århundrede i den ensomme landsby.

»I 1864 havde vi skole [i Hjoldelund sogn] i det lille hus, hvor nu æ bajmor [jordemoder] bor. Da vi sad der den 7. februar om eftermiddagen, kom alle de preussiske husarer. Vi måtte alle se ud af vinduet. Så sagde æ skolmester: »De er kun små, men der er mange af dem.« En af drengene sagde først og så os allesammen bagefter: »Æ hat er det meste.« Så blev æ skolmester glad. Lav vi så kom hjem, og vi sad her ved køkkenbordet og fik vor kaffe, fik vi indkvartering af de preussiske infanterister. De gik gennem æ køkken og ind i æ pissel, og vi var rædde. Det var nete folk.«²⁶

Ja, her kan vi standse. Fra en senere tid end 1864 har jeg ingen folkesagn eller lignende overlevering liggende. De foranstående forskellige sagn supplerer nyttigt de mange nu trykte sagn fra Sydslesvig. Af det store materiale, der er indsamlet herfra, modtager man et righoldigt indtryk af den sagnoverlevering, der har levet i folkemunde i de gamle danske egne i nævnte landsdel.

Det bør til sidst nævnes, at *Andreas Lorenzen* (1877–1946), der har optegnet særdeles mange folkeminder især fra *Angel*, næsten ingen sagn har derfra om bjergfolk, kirker m. v., men til gengæld har han reddet fra glemsel en stor overlevering om kloge folk og hekse. De gamle stedsagn synes nu at være glemt i *Angel*, hvorimod troen på – og erindringer om – særligt udvalgte mennesker har holdt sig levende til op imod vore dage i det skønne land mellem Fjensborg fjord og Slien.²⁷

9) Opt. 1924 af husmand Hans Albert Christiansen, Tætvang, Læk sogn. Han benævner tildragelsen som »en sand begivenhed« (DFS, 3146).

10) Opt. 1925 af Gustav Lindstrøm, medd. af Niels Winther, Sdr. Løgum (DFS, 3143).

11) Helge Noe-Nygaard: Sydslesvigske sagn (1958), nr. 238. Andre nedmaningssagn, se nr. 82, 88, 101.

12) Müllenhoff: Sagen (1845), s. 196.

13) Opt. 1924 af Gustav Lindstrøm, medd. af Ingeborg Nielsen, Agtrup (DFS).

14) Evald Tang Kristensen: Danske sagn, ny række V (1934), nr. 640.

15) Sønderjysk Månedsskrift V (1928), 79.

16) Opt. 1924 af Gustav Lindstrøm, medd. af Ingeborg Nielsen (68 år), Agtrup. Fortalt af hendes far (f. 1822), der havde tjent på Fresenhavn (DFS, 3148). Jfr. Noe-Nygaard, nr. 81, 157, 238–41.

17) Opt. 1925 af Gustav Lindstrøm, medd. af Cort Peter Andersen, 70 år, født i Goldelund (DFS, nr. 3372). Jfr. Noe-Nygaard, nr. 115, 121.

18) Evald Tang Kristensen: Danske sagn, ny række II (1929), s. 38–39. Meddelt af fru Christine Bennetsen, Skjoldager ved Gram.

19) Fra *Fjorde* sogn er overleveret en beretning om et mord i begyndelsen af forrige århundrede. Den myrdede blev puttet ned i en mose af en tjenestekarl, der hentede ham ved Postvejen. Hestene, der var forspændt vognen, stejlede siden, når de kom til mordstedet, og ville ikke videre. Det samme gentog sig påny. Om sommeren gravede man ned i mosen ud for stedet, hvor hestene havde været genstridige, og nu fandt man her liget af den myrdede. Karlen, der var morder, forsvandt fra egnen (Evald Tang Kristensen: Danske sagn, ny række IV, 1932, nr. 804). Sagnet om kromanden i Bilskov er optegnet 1925 af Gustav Lindstrøm, medd. af Hans Nicolaisen, Bilskov (DFS, nr. 3281).

20) Opt. 1926 af Aug. F. Schmidt, medd. af gdr. Kr. P. Tychsen (DFS, nr. 3272). Synet af ligskarer og brudeskarer var *varsel* om dødsfald eller bryllup. Et varsel for ombygning af et hus mente den 80-årige Sønke Nielsen, født i Bøgslund (Medelby s.), det var, da der var en dunderen i æ hus, hvor hans forældre boede. Faderen sagde, at sønnen ikke skulle bryde sig om dunderet, der fik vinduerne til at klirre og kopperne på bordet til at ringle. Spektaklet fandt sted, da Sønke den 12. september kom hjem fra soldatertjenesten. Opt. 1926 af Gustav Lindstrøm (DFS, nr. 3141).

21) Opt. 1925 af Gustav Lindstrøm, medd. af Cort P. Petersen, Hjoldelund mark (DFS, nr. 3372).

22) Opt. 1926 af Aug. F. Schmidt, medd. af Kr. P. Tychsen (DFS, nr. 3272).

23) Sønderjysk Månedsskrift V (1928), 70. Om troen på hensatte ildebrande se nærmere min bog: *Fra Als* (1951), 49–76.

24) E. Tang Kristensen: Danske sagn, ny række III (1931), nr. 1074. Fortalt til Karl Adersen af hans svigersøn i Leksgård.

25) Sønderjyske årbøger 1908, 111.

26) Opt. 1925 af Gustav Lindstrøm, medd. af Cort P. Petersen, Hjoldelund mark, født i Goldelund (DFS, nr. 3372).

27) Jfr. værket »Sydslesvig« II, *Angel* (1945), s. 129–133.

En dansk Sydslesvig-præst for 100 år siden

Af Henning Heilesen

I januar 1862 blev Bedsted præstekald ledigt ved pastor Ishøys forflyttelse til Sindal i Vendsyssel. Blandt ansøgerne til embedet var en af de danske præster i Sydslesvig, pastor Pasbjerg i Hjoldelund nordøst for Bredsted. Samtidig med sin ansøgning sendte han provst Karstensen et brev, som meddeles nedenfor. Det giver et indtryk af de kår, som flere danske præster i Sydslesvig i tiden mellem de slesvigske krige levede under. Når flere af dem i tiden nærmest før 1864 søgte nordpå, var det ikke altid på grund af den voksende dansk-tyske modsætning, men i hvert fald på gesten også på grund af dårlige økonomiske forhold og dårlige boligforhold.

Høiærværdige Hr. Provst Carstensen!

Turde jeg tage mig den ærbødige Frihed at ledsage min Ansøgning om at blive præsenteret til Valg som Sognepræst for Bedsted Menighed af denne private Skrivelse til Deres Høiærværdighed, og haabe, at denne min Dristighed ikke vil blive ilde optagen, da min Trang til Forflyttelse til et bedre Kald er haard og gjør mig det til Pligt imod min Familie at benytte ethvert tilladeligt Middel til at opnaae en bedre Stilling.

Mit treaarige Ophold her i Hjoldelund har været en uafbrudt Kamp for min Existents. Det første Aar 1859 havde jeg paa Grund af Tørke og deraf følgende Misvæxt ikke meget over 300 rdlr. i Indtægt, og i det andet imellem 6 a 700 rdlr og det sidste Aar omtrent det samme. Det er indlysende, at jeg under saadanne Omstændigheder, uagtet al anvendt Sparsomhed og Tarvelighed, maatte sætte Penge til og min Gjæld voxede derfor i de 2 første Aar over 700 rdlr; men ligeså indlysende er det, at en sådan Begyndelse må virke trykkende i Fremtiden, og ere end Indtægterne nu lidt bedre, ville de dog aldrig kunne strække til at dække en så stor Underballance. Laan er saare vanskeligt at erholde; thi hvo vil laane en stakkels Præst, der kun kan give Sikkerhed i et usikkert Indbo, og som allerede sidder daarligt i det.

Hvad der end mere bidrager til at nære det inderlige Ønske om Forflyttelse, er den elendige Bopæl, som vi her have. Den er ei alene gammel, men slet og ved en Storm trækker det igjennem hele Huset. Kjøkkenet er rædsomt, enten fuldt af Træk eller af Røg, saa at det er et Under, at min stakkels Kone endnu ikke ligger ganske under. Jeg har i 1859 ansøgt det Kongelige Kirkevisitatorium for Bredsted Provsti om, at adskillige af de væsentligste Mangler maatte blive afhjulpne; men det blev afslaaet, sandsynligviis fordi det Kongelige Kirkevisitatorium formeente, at Bygningen var for slet til en større Reparation; men at andrage paa en ny Præstebolig vovede jeg ikke dels af Hensyn til min Fremtid dels for ikke at ødelægge

mit gode Forhold til mine Sognebørn. Jeg maatte derfor finde mig i, at det blev, som det var og afvente bedre Tider. For min stakkels Kones Skyld vilde det derfor være en sand Velgjerning, om jeg endelig kunde forskaffe hende en nogenlunde ordentlig Bopæl, hvortil hun saa høieligen trænger.

Og saa har jeg, Deres Høiærværdighed, en stakkels ulykkelig Søster, der er Enke og som med Barn trænger til Hjælp og kun kan vente Hjælp af min Broder¹ og mig. Hendes Mand var en Elendig, der, efter at have tilsat det Lidet, de selv eiede og hvad min Fader² eiede, til sidst eschapperede ud af Landet og døde i Skotland. Det er naturligt, at min Søsters Fremtid ogsaa ligger mig tungt paa Hjerte. I de sidste Aar har hun med sit Barn opholdt sig i mit Huus; men det kniber, thi her er mere Gjæld end Indtægter.

Deres Høiærværdighed, haaber jeg, tilgiver mig, at jeg saa uforbeholdent og saa tillidsfuldt har udtalt mig for Dem; min Families og min Fremtid ligger mig tungt paa Hjerte, og naar man i saadan Grad har kjæmpet med Næringsssorger, da bliver det selv Pligt at tale sin Sag, naar og hvor man kan. Turde derfor min inderlige Bøn til Dem, at jeg maa komme i Betragtning ved Præsentationen for Bedsted Sognekald, hos Deres Høiærværdighed finde en gunstig Optagelse, vilde jeg i mit inderste Hjerte være saare taknemmelig derfor og Fremtiden skulde vist vise, at jeg ikke var Deres Høiærværdigheds Tillid uværdig.

Med særdeles Agtelse

ærbødigst

Lauritz Pasbjerg.

Hjoldelund Præstegaard d. 17. Marts 1862.

Det lykkedes pastor Pasbjerg ikke blot at blive præsenteret til præstevalget i Bedsted, men ogsaa at blive valgt og udnævnt til sognepræst der. Kun to år fik han lov til at nyde godt af det bedre embede, han havde fået, idet han i september 1864 ligesom de øvrige tilbageværende danske præster i Åbenrå amt blev afskediget og udvist af de tyske magthavere. Han fik senere embede i kongeriget, sidst i Torkildstrup på Falster.

Henvisninger: Åbenrå provstearkiv, Sager vedrørende de enkelte sogne, Bedsted 1815—1920; Åbenrå amtsarkiv, Journalsager 1862 XVI 22.

1) Herredsfuldmegetig, senere prokurator i Skive Frederik Adolph Pasbjerg.

2) Byskriver i Stege Mathias Jacob Pasbjerg. Han døde 1859.

Bagermester Georg Wandschneider

fra Haderslev

Af Olav Christensen

Blandt Haderslev bys mange særprægede håndværkerskikkelser møder vi i slutningen af 1800-årene og i de første 3—4 årtier af dette århundrede

bagermester Georg Wandschneider, der havde forretning i Storegade 34.

Georg Heinrich Martin Friedrich Wandschneider var født den 4. juni 1866 i Rostock i Mecklenborg og arbejdede efter sin konfirmation i 1881 et årstid som huskarl hos en hattemager. Han kom den 9. april 1882 i bagerlære i sin fødeby og aflagde den 8. april 1885 svendepøve, hvorefter han blev optaget i bagersvendenes broderskab, men gik kort efter på valsen, arbejdede forskellige steder i Tyskland og nåede til sidst op gennem Holsten til Nordslesvig, hvor han havde arbejde i Tandslet på Als fra august til oktober 1887. Han vandrede derefter videre over Augustenborg og Nordborg og tog med båd fra Hardeshøj over Alssund til Varnæs og gik derfra over Åbenrå til Haderslev.

Målet var København, hvor der dengang altid var arbejde at få for en ung håndværker og til en god løn; men da han den 17. oktober 1887 nåede Haderslev, fik han af værten på svendehjemmet at vide, at bagermester Joh. Skov i Skibbrogade savnede en svend, og han blev derfor hængende i Haderslev.

Bager Wandschneider har i 1937 i anledning af sit 50-årige ophold i Haderslev haft den prisværdige idé at udsende en lille tryksag på fire sider, hvori han giver et godt billede af de små kår, hvorunder en ung mand dengang måtte starte en forretning. Den lille tryksag er i dag så godt som ukendt, men den lille skildring fortjener at blive kendt i en videre læsekreds. Efter en kort indledning fortæller Wandschneider, at han begyndte hos bagermester Skov allerede dagen efter, at han var kommet til byen, men »lønnen var kun lille, 5 rigsmark plus kost og logi om ugen med 7 dage à 12 timers arbejdstid; et halvt år efter drev jeg dog lønnen op til 6 mark om ugen.

Imidlertid lærte jeg min hustru Eline Dorthea Schmidt, født den 23. februar 1861 i Stepping, som tjente på gæstgivergården »Danmark«, at kende. Vi blev forlovede den 8. august 1888, og så var det forbi med at rejse, nu skulle der spares til at begynde egen forretning.

Jeg arbejdede hos Skov til 8. maj 1891, vor bryllupsdag, som fejredes på gæstgivergården »Danmark«, i hvilken min hustru havde tjent i 9^{1/2} år.

Efter bryllupsfesten flyttede vi ind i det af mig fra 1. april forpagtede bageri Storegade nr. 490, IV kvarter, nu nr. 34, hvis forrige forpagter var løben sin vej i februar, så bageriet var fuldstændigt ødelagt, bageovn og redskaber var ikke meget bevendt, men jeg tog fat med ukuet mod, fik ovnen og redskaberne repareret og begyndte så den 13. maj at bage.

Aftenen før havde vi nogle af mine svendekolleger, som på vor bryllupsdag havde sendt os en gave (sølvbakke med sukkerskål og flødekande), som gæster i vort nye hjem til gilde, og da ilden i bageovnen ikke ville brænde, løb en af kollegerne hjem til sin mester og hentede en favnfuld helt varm brænde, og så fik vi ilden til at blusse, jeg fyrede til kl. 1, så lod jeg ovnen stå til næste morgen, da lavede jeg dej og fyrede igen.

Det var ikke meget, jeg turde lave, for kunder til at købe varerne var der jo ingen af. Jeg bagte første gang 17 rugbrød og 4 franskrød, og disse måtte jeg i byen med for at få solgt på Naffet, Skibbrogade og Østergade, hvor jeg var kendt fra de år, jeg arbejdede hos Skov. Det tog nogen tid, forinden jeg fik kunderne til at komme i hjemmet. Butik var der ingen af, bagværket blev solgt fra brøds-kabet i stuen, jeg blev stadig ved med at bære brødet ud og ved ihærdighed og fremstilling af kvalitetsvarer lykkedes det mig at oparbejde en stadig fremadskridende forretning, hvorved min hustru var mig en god støtte.

Efter to års forløb opgav jeg at husere og begyndte med at bage hjemmebagte småkager efter enkefru Boysens (gæstgivergården »Danmark«) tilskyndelse, og så gik forretningen stadig frem, omsætningen blev større, så jeg måtte have en mand til hjælp. I 1893 købte jeg ejendommen af arvingerne efter afdøde rugbrødsbager Hans Peter Knudsen for en sum af fem tusind seks hundrede mark plus omkostninger med hele summens udbetaling ved overdragelsen«.

Hermed vil vi slutte uddraget af Wandschneiders småerindringer. Han var ved sit giftermål kommet ind i en dansk familie, ligesom hans virke i Haderslev bagermesterforening, hvis formand han var fra 1903 til 1905 og fra 1911 til 1933, og i Haderslev håndværkerforening, af hvis bestyrelse han var medlem fra 1914 til 1929, påvirkede ham i dansk retning. Det var derfor naturligt, at der i forretningen i Storegade op til afstemningen i 1920 blev anbragt en af de mange smukke afstemningsplakater, nemlig den med den lille dreng med Dannebrog og teksten: Mor stem dansk, tænk på mig. Men Wandschneiders herkomst gav anledning til, at der fra tysk side blev tilføjet: »For far, han ka it, han æ føj i Mecklenborg«. Det er dog næppe den mindste tvivl om, at Wandschneider, der ganske vist ved valget af borgerdeputerede i 1909 endnu stemte på de tyske kandidater, medens han i de følgende år 1910–1913 undlod at stemme, har stemt dansk ved genforeningen, det borger blandt andet hans valg som bestyrelsesmedlem i håndværkerforeningen for. Han var groet sammen med den befolkning, som han havde øvet sin mandomsgerning iblandt, og han følte sig lige så lidt som prøjser, som de danskfødte sønderjyder gjorde det, men i lige høj grad som dansk som hans høje landsmand, Danmarks daværende dronning.

Wandschneider fik i anledning af bagermesterforeningens 50 års jubilæum den 22. januar 1930 tildelt fortjenstmedaljen i sølv, en udmærkelse han var meget stolt af.

Bagermester Wandschneider, der i 1933 havde afstået sin forretning, som vel ikke hørte til blandt byens største, men dog havde givet familien et godt udkomme, døde den 5. januar 1945 og hustruen den 28. juli 1948, og da en søn og en datter var døde, var navnet Wandschneider dermed atter forsvundet af byens annaler.

**Andels-
Svineslagteriet
i Kolding**

Grundlagt 1888

**Grænselandets liv
grænselandets sang**

møder De i

Tydske Tidende

Syd- og Sønderjyllands store blad

**Haslev
GYMNASIUM**

Kostskole for drenge

Eksamensret til Mellemskole-,
Real- og Studentereksamen.

*Alle oplysninger ved henv. til
Peter Kæstel, rektor, Haslev*

HADERSLEV BANK

AKTIESELSKAB

Paul Thomsen

Krusaa

*Kolonial, spirituosa, køkkenud-
styr, trikotage, herreekviperung*

**Ta' BUKO
til bords...**

Strik til hele familien

... men husk det skal være

mølægte

**Sønderborg
GARN**

**Brede Sogns
Spare- og Lånekasse**

Bredebro . Telefon 41341

Stiftet den 1. maj 1875

Aktieselskabet

Nordiske Kabel- og Traadfabriker

KØBENHAVN F.

**Ladelund
Landbrugs og Mælkeriskole**

Brørup station

**Sønderjyllands
Kreditforening**

Haderslev

**Sønderjysk
Tæppefabrik**

*A. R. Kjærby A-S
Højer*

Graasten Bank $\frac{1}{2}$

Kontortid 9-12, 2-4, lørdag 9-12

GRAASTEN

$\frac{1}{2}$ Sønderjysk Frøforsyning

Frøavl & Frøhandel

Aabenraa

Restaurant **Grænsen**

C. Heiselberg
Krusaa

Hejmdals

BOGTRYKKERI

AABENRAA TLF. (046) 2 31 32

**Spare- og Laanekassen
for Hobro og Omegn**

HORSENS HAVN

- Mange moderne stykgodskeraner
- 7,00 m vanddybde
- Havnen kan besejles dag og nat
- Store arealer ved kaj og jernbanespor ledige til udleje

Paasch & Larsen, Petersen

Aktieselskab

Horsens - Telefoner: 207 - 807 - 808

SØNDERJYDSK BOGHANDEL

Apotekergade 4

Telefon 2 27 03

Boglade ved Kaja Lange Møller

Antikvariat ved M. Møller

HADERSLEV

Windfeld-Hansens

Bomuldsspinderi A/s

VEJLE

OUGAARDS

Boghandel

Vi har altid det bedste af den nye og den ældre litteratur på hylderne

Haderslev - tlf. 2 25 71

Tønder Landmandsbank A/s

Kontorer i Tønder - Skærbæk - Ballum - Brede - Brøns - Bylderup Bov
Frifelt - Højer - Tinglev - Visby

Bogtryk

Bogbind

Th. Laursens Bogtrykkeri
Jernbanegade 8, Tønder tlf. 2 15 50

GRAM

KØLEANLÆG

BRØDRENE GRAM A/s · VOJENS

Tryk: Th. Laursens Bogtrykkeri - Jernbanegade 8 - Tønder - Tlf. 2 15 50